

Олег БАГАН,
доцент Дрогобицького
державного педагогічного
університету ім. Івана Франка

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТВОРЧОСТІ ПОЕТІВ-НЕОКЛАСИКІВ У ШКОЛІ

УДК 821.161.2'06-1.09:373.5.016

Автор статті розглядає низку творів М.Зерова, М.Драй-Хмари і П.Филиповича, які, на його думку, дають змогу вчителів найефективніше проілюструвати учням сутність неокласичної поезії, пов'язати біографію митців, прикметні ознаки доби з текстом.

Ключові слова: неокласицизм, естетика, академізм, сонет, життєве кредо, ідейні й художні засади.

Творчість поетів-неокласиків – одне з найвисокохудожніших явищ української літератури ХХ ст., і водночас воно одне з найскладніших для сприйняття учнями. Складність засвоєння спадщини поетів-неокласиків у школі зумовлена об'єктивними причинами: неокласична поезія є академічною, вичерпно естетичною, містить чимало алузій, має глибокий підтекст й алегоричний зміст. Саме тому ідеї та художні устремління неокласиків зазнавали рішучого втручання радянської цензури.

Це призвело до того, що творчість неокласиків, на нашу думку, й досі належно не висвітлюється у школі, не знайдено «підходу» до її вивчення. Не використовують її і для ідейно-естетичного розвитку учнів. Тому повновартісне засвоєння художнього доробку неокласиків у школі є нині важливим завданням.

Вступні зауваги. Творчість поетів-неокласиків потрібно вивчати цілісно, відразу після розгляду творчості письменників революції – не тільки П.Тичини, а й В.Чумака, В.Еллана-Блакитного. За такої умови учні матимуть змогу відчувати контраст між оспівуванням революції, яке є характерним для перших (як домінанта, поза трагічним осмисленням її), та неокласиками, що переймалися передусім національною традицією і долею української культури. Таке зіставлення дало б учителю змогу вести мову про неоднозначність революції, яка з національної (1917–1919) переросла у класову (1919–1920) і закінчилася окупацією України й установленням диктатури більшовиків, що розвіяла всі національні мрії та сподівання української інтелігенції. Власне, ця окупація і знищила потім більшість українських письменників.

Спочатку варто спинитися на творчості Миколи Зерова, Павла Филиповича, Михайла Драй-Хмари, осмисливши при цьому ідейно-художні засади неокласицизму, і лише потім аналізувати творчість М.Рильського як поета, який найповніше реалізував творчі устремління неокласиків, хоча й пішов на компроміс із комуністичним режимом, оспівував партію і т.д. За такої послідовності ми, по-перше, збережемо хронологію викладу, бо спочатку в українській культурі утвердився як теоретик і критик М.Зеров, і тільки згодом до літератури прийшов М.Рильський. Саме М.Зеров розробив теоретичні засади неокласицизму. По-друге, таким чином ми

зможемо повніше осмислити неокласицизм як цілісне явище, проаналізувавши його естетику. Художня ж спадщина М.Рильського проілюструє, в чому полягав відхід поета від неокласичної естетики, як уплинув на його творчість соцреалізм.

Наступна проблема: кого можна вважати неокласиком? Ми пропонуємо обмежитися трьома письменниками: М.Зеров, П.Филипович, М.Драй-Хмара. Адже М.Рильський не був «чистим» неокласиком, у 30-ті рр. він змушений був удатися до соцреалізму, згодом синтезував у своїй поезії різні художні тенденції ХХ ст. І доля М.Рильського, і обсяг його творчості заслуговують окремої розмови. Крім того, він залишається все-таки радянським письменником.

Складнішим є питання про належність до неокласиків Освальда Бурггардта, що відомий також як Юрій Клен. О.Бурггардт, німець за походженням, жив у підрадянській Україні до 1930 р., потім виїхав за кордон. У 20-ті рр. виступав в основному як літературознавець, теоретик літератури і перекладач російською мовою. Як поет Юрій Клен розкрився лише на еміграції, де прилучився до націоналістичного середовища, що формувалося довкола журналу Д.Донцова «Вісник», улився до когорти поетів-«вісниківців» (Є.Маланюк, Л.Мосендз, Ю.Липа, О.Ольжич та ін.). Його творчість синтезувала традиції неокласицизму й поетів-неоромантиків (тих же «вісниківців»).

Стосовно Юрія Клена, то його сучасники і об'єктивний науковий аналіз його спадщини підтверджують тезу про «двох» поетів: О.Бурггардта – неокласика 20-х рр. і Юрія Клена, у творчості якого синтезовано неокласичні й неоромантичні традиції 30–40-х рр. Такий підхід не свідчить про «обкрадання» чи «перекручення» Юрія Клена, як про це писав Михайло Орест, він фіксує той факт, що Клен у 1930-ті рр. став націоналістом, зазнала змін і його естетика. Отже, творчість Юрія Клена доцільніше розглядати в контексті творчості поетів-«вісниківців». Спорідненими є тематика, ідеї, естетика, сам дух їхньої творчості.

Основні засади у підході до теми. У вступі вчитель має наголосити, що саме неокласики продовжували в українській літературі високі традиції. Джерела їхнього естетичного коду – в пізній ліриці І.Франка, про якого М.Зеров і П.Филипович написали глибокі дослідження, і в поезії Лесі Українки.

Ідеться як про європеїзм, високу культуру письменника, майстерне володіння класичними формами вірша, тяжіння до глобальних тем і проблем, так і про піднесено-монументальний стиль. Саме орієнтацію на традицію, високу культуру і мистецтво протиставляли неокласики в добу революції й пореволюційні часи теоріям про класовість, прагматичність і «масовість» літератури, що їх накидала марксистська ідеологія і критика.

У європейському контексті неокласики продовжували традиції монументального стилю й античної літератури. Для них зразком слугував класицизм Й.-В.Гете і Ф.Шіллера, творчість російських поетів-класиків – О.Пушкіна, М.Лермонтова, Є.Баратинського. Особливо шанували неокласики творчий доробок французьких поетів кінця ХІХ ст. із групи «Парнас»: Т.Готье, Ш.Леконт де Лілья, Ж.-М.Ередіа, А.Сюлі-Прюдона та ін. Звідси, власне, й друга назва на означення явища неокласицизму – парнасізм, яку ввели в обіг еміграційні літературознавці В.Державин та І.Качуровський. Саме з позицій парнасізму, тобто культивування всього високого, гармонійно-класичного, традиційного в літературі, неокласики не сприймали і заперечували деструктивний авангардизм початку ХХ ст.

Ми не спинятимемося на біографіях письменників, оскільки вчитель може легко знайти потрібні відомості в навчальній і науковій літературі. Зазначимо лише, що у вступній бесіді слід наголосити на епохальному значенні неокласиків в українській культурі, зокрема у літературознавстві й перекладацтві (особливо М.Зерова – «бездоганного метра смаку»). У літературознавчій науці вони утвердили естетичні засади і критерії аналізу й оцінки художнього твору, заперечивши надмірну соціологізацію та ідеологізацію. Саме ці оцінки неокласиків-літературознавців нині особливо актуальні.

У перекладацтві неокласики розробили наукові засади перекладу з вимогою відчувати і передавати дух того часу, коли жив автор, якого перекладаєш, заглиблюватися в культурний контекст його творчості, не пристосовувати інтерпретований твір до українського сприйняття й української поетики, а відтворювати всі нюанси й тонкощі поетики, смислові відтінки, образи та символи, притаманні конкретному творові.

Поети-неокласики – це аристократи духу, рафіновані інтелігенти, поети-академіки. Світ їхньої творчості сягає обривів світової культури, водночас ці поети є глибоко національними. Вони – знавці рідної мови, дбають про її чистоту і разом з тим збагачують вдалими поетичними неологізмами.

Ознаки неокласичного літературного стилю такі: суворе дотримання класичних форм віршування, домінування культурологічної та абстрактно-медитативної тематики, добірність мови, виваженість і вишуканість художніх засобів, тонкий літературний смак, завуальювання власної життєвої позиції та ідей, що зумовлювалося жорсткою більшовицькою цензурою.

На думку самого М.Зерова, неокласичний стиль характеризується «зрівноваженістю і кляризмом, мальовничими епітетами, міцним логічним побудуванням і строгою течією мислі». Інакше кажучи, твір повинен мати чітку, довершену композицію, бути прозорим («кляризм») на противагу до затемнених, ускладнених образів символістів та авангардистів (футуризм, експресіонізм, сюрреалізм); у творі обов'язковими є «мальовничі епітети», тобто виразні, точні, чітко вималювані; твір має пронизувати логічна думка, ідея, що також відрізняла б його від символістсько-авангардистської містичності й хаотичної настроєвості.

Вірші неокласиків наснажені твердістю, дихають міццю і мужністю. Ці поети наполегливо уникали традиційних для української лірики сентиментальних, пестливо-здрібнених форм слів, фольклорної образності й настроєвості. На цьому вчителю слід особливо наголосити, адже це був визначальний принцип нового післяреволюційного українського мистецтва. Він засвідчив, що українська психіка змужніла у випробуваннях революції. Це також відкриття нових шляхів розвитку української поезії, літератури загалом. Саме твердість форм і слова неокласицизму справила визначальний вплив на поезію ХХ ст.: на творчість поетів-«вісниківців», на сучасників, що спочатку не сприйняли їхньої естетики, наприклад, на Є.Плужника, О.Влизька, М.Бажана, В.Мисика, Марка Антіоха та ін.; на гроно галицьких неокласиків – Б.Кравціва, С.Гординського, Р.Кедра, пізнього Б.-І.Антонича; на творчість поетів післявоєнної доби як на еміграції, зокрема на М.Ореста, І.Качуровського, О.Тарнавського, так і в Україні – на Л.Костенко, М.Вінграновського, О.Пахльовську та ін.

Основні ідеї, естетичний заповіт неокласиків:

1. Культ абстрактної, чистої краси, досконалості в мистецтві.

2. Заперечення й уникання етнографічно-народницьких, фольклорно-простацьких традицій і форм у літературі.

3. Художньо-культурологічне осмислення минулих етапів розвитку світової культури: античності, середньовіччя, духовних вершин ХVІІІ– ХІХ ст.

4. Історіософське виникнення в давнину і вичарування з неї духу традиції, сили, національної героїки.

Отже, перед безпосереднім розглядом творчості неокласиків учитель має схарактеризувати їхню естетику, пояснити особливості доби, в якій вони жили.

Слід перенестися у складні й жорстокі 20-ті рр. ХХ ст., пояснити життєву позицію неокласиків, їхні ідеали та переконання. Це були представники української інтелігенції, які твердо стояли на засадах національного відродження, самостійництва ще з передреволюційного періоду (як М.Зеров) або від часу національної революції (як П.Филипович і М.Драй-Хмара). Вони розглядали встановлення радянської влади в Україні як окупацію, не сприймали марксистсько-пролетарської ідеології, оцінюва-

Микола Зеров

ли її як руйнівну, охлократичну і примітивну (у віршах часто іронізували над нею, наприклад, поезії М.Зерова «Nature morte», «Неокласичний марш» або «Епітафія неокласиків» П.Филиповича та ін.). Свій час вони оцінювали як добу національного приниження, репресій, неправди. М.Зеров порівнював його з добою диктатури в античних Афінах кінця V ст. до н.е., писав

про «роки горя й праці», «дні тридцяти тиранів». Через ліричні образи Овідія чи вченого Аристарха М.Зеров передає атмосферу самотності, контраст між думками й ділами людини високої культури і мстивою, вульгарною юрбою. Звідси – домінуючий мотив утечі, самоізоляції завдяки культурі, науці, втечі в ілюзорний світ прекрасної античності (вірші «Олександрія», «Саломея», «Навсікая», «В степу», «Lucroza» та ін.). Античність – це світ гармонії, містецтва і мудрості.

Проти неокласиків з критичними статтями систематично виступали прокомуністичні письменники і науковці, згодом з'явилася й офіційна партійна критика. Неокласикам «інкримінували» «відступ від марксистських позицій», «втечу від реальності», «куркульство і буржуазність», «інтелігентщину та естетство», вимагали від них долучитися до оспівування партії, революційних перемог, соціалістичного будівництва тощо. Тому неокласики, які не хотіли догоджати і змінювати свої світоглядні й творчі засади, або воліли мовчати, або вдавалися до художніх алегорій, натяків, підтексту, коли висловлювали у віршах незгоду з існуючою політикою, режимом. Поезія неокласиків – це поезія неприйняття (в ідейному аспекті), поезія самозаглиблення, протиставлення високої культури варварству доби.

Академізм неокласиків. Поезія М.Зерова, П.Филиповича, М.Драй-Хмари – це поезія культурних переживань, коли ліричний герой ніби ще раз переживає, осмислює явища світової культури, її постаті (наприклад, вірші М.Зерова «Аристарх», «Вергілій», «Овідій», «Олександрія», «Данте», «Куліш», «Горленко», «Брама Заборовського», «Турчиновський»), коли інтерпретуються міфологічні та літературні герої («Тесей», «Навсікая», «Хірон», «Телемах у Спарті», «Домбі і син», «Гуллівер» та ін.). Зрозуміти твори неокласиків можна лише через заглиблення у світову культуру, її теми, образи, символи, настрої.

Говорячи про неокласиків, треба спинитися на класичних формах вірша, що їх вони часто використовували: сонет, рондо, терцини, октави, елегійний димптік, гекзаметр, олександрійський вірш, дати визначення кожної з них. Варто виокремити сонет, розповісти про історію постання його: сонет

виник в Італії в добу Середньовіччя (III ст.). Найвищими майстрами сонета були Данте, Петрарка, П.Ронсар, Е.Спенсер, В.Шекспір, Й.-В.Гете, А.Міцкевич, Ж.-М.Ередіа, Махар. В Україні повновартісно утвердив сонет І.Франко. Треба згадати і про два найпопулярніші види сонета: італійський, коли твір складається з двох катренів (чотиривіршів) і двох терцетів (тривіршів), та англійський, що складається з трьох катренів й одного дистиха (двовірша).

У першій частині сонета (два катрени) розгортається тема і думка, у другій міститься висновок. Сонет – не лише форма, а й жанр поезії, тобто йому властива власна настроєвість, стиль, тематика. І.Качуровський так характеризує його поетичну форму: «Сонет є відбитком туги людини за досконалістю, тією точкою, де людині найближче пощастило підійти до абсолюту». Найчастіше сонет використовується в медитативній ліриці.

Пропонуємо для вивчення у школі такі поезії неокласиків: «Обри», «Чистий четвер», «Incognito», «Ворожіння», «Аристарх», «Київ з лівого берега», «Князь Ігор» М.Зерова, «В село», «Від болю серце скорчилось і в'яне» М.Драй-Хмари, «Володимир Мономах», «Епітафія неокласиків» П.Филиповича.

Ці твори, на нашу думку, найповніше передають ідейний зміст, настроєвість поезії неокласиків, вичерпно ілюструють їхній естетичний ідеал. Зазначимо, що шкільні програми та хрестоматії роблять акцент в основному на інших творах, які не так повно розкривають ідейно-художній заповіт неокласиків, є занадто особистісними, абстрактними, малозрозумілими для учнів. Вивчення поезії неокласиків варто розпочати з сонета М.Зерова «Обри».

Обри

*Секвестратор їде в село
за податками...*

Весна цвіте в усій красі своїй,
Вже одгриміли Зевсові перуни,
Дощу буйного простяглися струни,
Зазеленів сподіваний рижій.

На полі котяться зелені вруна,
В кущах лящить-співає соловій,
А на шляху, немов казковий змій,
На зсипище сільська ватага суне.

І в селах плач. Герої саг і рун,
Воскресли знов аварин, гот і гун,
Орава посіпацька, гадь хоробра.

Сільської ситости останній трен, –
Усюди лемент – крик дулібських жен
Під батоном зневажливого обра.

25.05.1921

Сонет побудовано на контрастному змалюванні двох картин: гармонійного, величного пейзажу, пройнятого красою і спокоєм, і різкого опису навали, що відлунує бурями української історії. Епіграф до поезії, дата написання вказують на реальну

історію України: у цей час московсько-більшовицька влада впроваджувала політику продрозкладки, коли з українських сіл, передусім заможних господарств, комуністи забирали безоплатно більшість продукції. Такий відвертий грабунок села призвів до голоду 1921 р. і селянських повстань як в Україні, так і в Росії. Секвестратор – це «відчужувач майна». Ми розуміємо, кого мав на увазі М.Зеров, пишучи про «ораву посіпацьку, гадь хоробру». Йшлося, звичайно, про озброєні загони з міста, що фактично грабували українське село. Жорстокістю і ненаситністю вони нагадують поетові кочівників минулого. Перегук віків звучить вражаюче, завдяки цьому автор досягає грандіозного лаконічного узагальнення. Обри – це образ загарбників, що віками шматують нашу землю. У цьому сонеті М.Зеров дав пряму оцінку московсько-радянській владі. Наступний сонет – «Чистий четвер».

Чистий четвер

І абіє пітел возгласи...

Свічки і теплий чад. З високих хор
Лунає спів туги і безнадії;
Навколо нас – кати і кустодії,
Синедріон, і кесар, і претор.

Це долі нашої смутний узор.
Це нам пересторогу півень піє,
Для нас на дворищі багаття тліє
І слуг гуде архієрейський хор.

І темний ряд євангельських історій
Звучить, як низка тонких алегорій
Про наші підлі і скупі часи.

А за дверми, на цвинтарі, в притворі
Весна і дзвін, дитячі голоси,
І в вогкому повітрі вогкі зорі.

29.06.1921

Цей твір належить до найпроникливіших сонетів митця, пронизаних глибоким внутрішнім драматизмом. Уже сама назва є символічною: Чистий четвер – це день напередодні страти Христа, найбільшої трагедії для християнина. Слова з Євангелія в епіграфі означають: «І тільки-но півень пропіє». Так Христос передчував зраду і катастрофу. Назва, епіграф, перші два рядки сонета створюють атмосферу очікування трагедії. Євангельські асоціації наповнюють опис уселюдським сенсом. І раптом завдяки займеннику «нас» дія переноситься у нові часи. Євангельські мотиви і символи переплітаються з українською дійсністю у високомистецькому синтезі. Поет у третій строфі прямо стверджує, що євангельські історії є алегорією його «підлих і скупих часів». «Кати і кустодії» – це прозорий натяк на окупаційну радянську владу, «кустодії» тут – охоронці режиму. Загалом у творі домінує гнітючий настрій. Синедріон – це несправедлива рада-судилище, що винесла смертний вирок Христу. Кесар – символ безмежної деспотичної влади. Претор – охоронець-радник при завойовни-

кові. Усе це підсилює настрій безнадії. Однак сонет закінчується філософським мотивом-висновком про перемогу життя: «весна і дзвін, дитячі голоси»; набрякле повітря, «вогкі зорі» дають надію на воскресіння.

Ворожіння

Різдвяна тиша повагом зійшла
На місто пообіднє присмеркове.
На білий іній, на вбрання святкове
Заноситься рідка холодна мла.

Мов більма з помережаного скла,
Вітрини дивляться в лице зимове,
І з гомоном розтріпаної мови
Чужа веселість мимо нас пройшла.

Та багатьом уже немає свята.
Колись весела і червона дата
Як чорна цифір нині промайне –

І лиш нудьгу всередині сколише,
І скаже місяцеві стріть мене
Примарою холодного безгрішся.

29.01.1932

Цей сонет передає релігійні почуття М.Зерова в суспільстві, де найбільше християнське свято, Різдво, перетворилося на будень: «як чорна цифір промайне». Твір написано в час, коли його автора було вилучено з офіційної літератури, зацьковано комуністичною критикою. Водночас вірш виражає внутрішню стійкість поета. Слід звернути увагу й на художню майстерність автора: оригінальні метафори, рими, стрункність композиції.

Incognito

Його стріваю я – і мало не щодня! –
В студентській постаті на темних коритарах
В повазі лекторській і в круглих окулярах,
Де тиша темних книг, де збори й метушня.

Він народивсь давно, і то не маячня!
Живе в усіх часах, в усіх суспільних шарах,
Та нині розплодивсь у безліч екземплярів,
Мов літоросль повзка від в'язового пня.

Ще вчора він слова точив мені медові,
І стільки приятні було в облесній мові!
Та утиральничок скрашав поважну статю.

Він бачить наперед годину злої страти,
А руки прийдеться від крові обмивать,
Тож ліпше рушника напихваті держати.

1934

Сонет передає атмосферу цькування і переслідувань у радянській Україні, коли після процесу СВУ проти української інтелігенції було розгорнуто широку кампанію звинувачень у «буржуазності», «контрреволюційності», «куркульстві» і т.д. Насправді це було лише прикриття для остаточної розправи Москви з українським національним відродженням. В атмосфері страху і терору тисячі людей

ламалися психологічно, морально і ставали на шлях відступництва, зради, доносу. Саме цей людський тип узагальнено в образі вічного «incognito» – людини малодушної, зрадливої, підлої. Саме такий тип людей-медуз – гидких як своїми вчинками, так і нутром, помислами – плекав радянський режим, що тримався на тиранії й доносах.

Аристарх

Б.Якубському

В столиці світовій, на торжищі ідей,
В музеях, портиках і в затінку алей
Олександрійських муз нащадки і послідки,
Вони роїлися, поети і піїтки,
Ловили темний крок літературних мод,
Сплітали для владик вінки нікчемних од
І сперечалися – мирились і змагались.
І був один куток, де їх невтомний галас
Безсило замовкав: самотній кабінет,
Де мудрий Аристарх, філолог і естет,
Для нових поколінь, на глум зухвалій моді,
Заглиблювався в текст Гомерових рапсодій.

3.04.1923

У цьому вірші відтворено життєве кредо самого М.Зерова. Поет переноситься у свою улюблену епоху античності, в місто Олександрію, що було центром елліністичної культури і мистецтва. Заповіт М.Зерова – не догоджати владикам і моді; художник-митець передусім повинен пізнати високе мистецтво. Юрба, її спосіб мислення і поведінка – це зовнішня метушня, лише мудрець знає істину. Аристарх – давньогрецький учений-філолог (II ст. до н.е.). Борис Якубський – літературознавець, знайомий М.Зерова. Щодо форми, то це олександрійський вірш: 12-складовий рядок із цезурою посередині, з обов'язковим чергуванням парних чоловічих і жіночих рим.

Київ з лівого берега

(із циклу «Київ»)

Вітай, замріяний, золотоглавий
На синіх горах... Здається, спить,
І не тобі, молодшому, горить
Червлених наших днів ясна заграва.

Давно в минулім дні твоєї слави,
І плаче дзвонів стоголоса мідь,
Що вже не вернеться щаслива мить
Твого буяння, цвіту і держави.

Але, мандрівче, тут на пісках стань,
Глянь на химери барокових бань,
На Шеделя білоколонне диво:

Живе життя і силу ще таїть
Оця гора зелена і дрімлива,
Ця золотом цвяхована блакить.

1923

Поезія належить до історіософських творів. У ній М.Зеров осмислює традиції Києва – святого, вічного міста. Перші два катрени – це сумна картина його приспаності після поразки українських ви-

звольних змагань, втрати державної могутності, зокрема й недавньої – часів УНР. Два наступні терпти сповнені віри в незнищенність вічного міста всупереч білому й червоному терору (на подібні мотиви натрапляємо і в інших сонетах циклу «Київ» – «Київ-традиція» та «Київ навесні ввечері»). Ніщо не порушить закоріненості міста у цю саму землю, його злитості з вічністю: «ця золотом цвяхована блакить» (водночас це й барви українського прапора). Г.-Й.Шедель (1680-ті рр. – 1752) – архітектор, який збудував славетну Лаврську дзвіницю, що її у вірші названо «білоколонним дивом». Така історіософія притаманна й сонетові митця «Князь Ігор».

Князь Ігор

Князь Ігор очі до зеніту звів.
І бачить: сонце під покровом тьмяним.
Далека Русь за обрієм багряним,
І горе чорний накликає Див.

Та не вважає князь на віщий спів:
«Нум, русичі, славетні дні спом'янем,
Покажем шлях кощеям препоганім
До Лукомор'я голих берегів!»

А любо Дону шоломом зачерпти!..
Одважний князю, ти не знаєш смерти,
Круг тебе гусли задзвенять, тебе

Від забуття врятують і полону.
В стременах став, зорить. А кінь гребе
І ловить ніздрями далеко вокість Дону.

12.09.1921

Поет звертається до доби Київської Русі, у якій вбачає джерело української національної історії. М.Зеров ніби воскрешає героїку «Слова о полку Ігоревім», перетворюючи її на вічне джерело національної моці. У словах князя вчувається переконаність у власній правоті, ненависть до ворогів рідної землі, вони – «кощеї препогані». Така переконаність і сила духу були притаманні Русі в добу Середньовіччя, коли вона являла собою чи не найбільшу імперію в Європі і хрестом та мечем утверджувала віру Христову. Мотив непереборного устремління на Південь – до голубого Дону й до моря – був започаткований ще у Середні віки, коли з'явилося «Слово». Мотив освоєння заповітних країв, підкорення ненадійного степу знаходимо і в І.Франка: «І досі нам сниться, // І досі маниться // Блакитного того Дону // Шоломом напиться» (З циклу «На старі теми», зб. «Semper tiro», 1906).

Отже, навіть такий стислий огляд окремих поезій М.Зерова дає змогу вибудувати цілісну концепцію сприйняття його творчості. Наголошуємо, що поет сприйняв більшовиків як орду обрив-руйнівників, а більшовицьку владу – як владу вбивць і катів, що сам він опинився в ситуації вимушеної ізоляції, яка зумовила втечу митця у сферу високої культури. Він заповів наступним поколінням воскресити героїку князівських часів, берегти духовну традицію, гартувати характер українства.

Звернемося також і до поезії М.Драй-Хмари.

В село

Блискучий сніг, колючий вітер.
Гудуть натягнуті дроти.
Шляхів нема, немов хто витер,
І важко проти вітру йти.

Навколо снігова пустеля,
Холодна осяйна краса,
А зверху віковична стеля –
Чужі й порожні небеса.

А де ж ті стріхи кострубаті? –
Скрізь кучергани намело,
І ні однісінької хати –
Неначе згнуло село.

За революцію вмирало,
Терпіло війни, голод, мор,
І от для нас – рятуюнок рало,
Для нього – страта і розор.

За кучерганом за високим
Он Ленін із ясным чолом:
– Ось тут, ось тут воно, під боком
Курою замело кругом.

І знову грузько я ступаю,
А в очі пилом сніговій.
О серце, серце, бийсь до краю,
Поки хоч крапля є надій!

Замети розтопи, сльозами,
Огнем палючим розпали
Або вже розірвись з нестями,
Розвійсь, як пригорща золи!

Блискучий сніг, колючий вітер,
Думки – натягнуті дроти.
Шляхів нема, немов хто витер, –
А треба йти!

1925

Цей вірш позначено символістською естетикою, притаманною ранньому М.Драй-Хмарі. Тут є і певна містичність, і фантастика образів, і контурність зображення. Це узагальнена картина українського села після революції, картина сумна, тьмяна. Село було серцевиною української нації. Поет спостерігає її «страту і розор». Ім'я більшовицького диктатора Леніна з'являється як символ руїни. Письменник, на противагу казенній літературі, помічає в радянській країні, зокрема в селі, не оптимістичне будівництво, а трагедію протистояння. Мотив стихії підсилює це відчуття. І з цієї хуртовини почуттів, образів, вражень виринається чітке переконавання: «А треба йти!» Ця коротка фраза є кульмінаційним моментом твору, а стоїчна життєва позиція самого автора – вже типово неокласичний мотив. Треба вистояти, треба йти, «крізь бурю й сніг» (М.Рильський). Ця ідея, цей мотив продовжується й в іншому вірші:

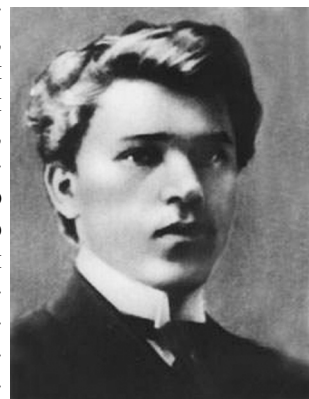
Від болю серце скорчилось і в'яне,
пірнувши в буйну кров гарячих ран,
і в кожному серці вістря ятагана,
і кожне горло стягує аркан.

Гамуймо сіль, що обпікає щоки,
ковтаймо спазми сполотнілих губ,
поки в туманах висє звір і поки
гадючий свист повзе на свіжий зруб.

Дереворуби, ми столітні хащі
прорубуєм і морок рвем уцент;
нехай з фаланги вибува найкращий –
її ще дужче зміцнює цемент!

1934

Ця поезія демонструє традиційну неокласичну естетику: карбований рядок, чіткі, ясні образи, маршовий ритм, настрої внутрішнього опору. Твір написано в час переслідувань українських письменників, тому фаланга уявляється поетові такою, що її, попри всі удари і вихори долі, «зміцнює цемент». «Цемент» – це метафора, що позначає творчий характер митців, їхній нескорений дух. Мотив поезії переростає в тему вічного протистояння, вічного випробування суворістю Призначення. Особиста доля поетів-неокласиків, їхній заповіт тут передано чи не найкраще.

Михайло Драй-Хмара

Творчість П.Филиповича розглянемо на підставі сонета «Епітафія неокласиків».

Епітафія неокласиків

Не Рейн, не Волга, не Дніпро, не Вісла –
Його сховає вічності ріка.
Прощай – неокласичну руку стисла
Після Європ досвідчена рука.

Десь Дорошкевич з ним вітався кисло,
Не раз скубла десниця Десняка.
Кінець! Мечем дамокловим нависла
Суворя резолюція ЦК.

Дарма, що він у піджаку старому
Пив скромний чай, приходячи додому,
І жив працювавником з юнацьких літ, –

Он муза аж здригнулась, як почула,
Що ці переклади з Гомера і Катулла
Відродять капіталістичний світ.

16.09.1926

Це жаргівливо-іронічний сонет, що не друкувався за життя поета й був опублікований лише у 1947 р. Ю.Кленом на еміграції. У ньому П.Филипович іронізує над доскіпливою радянською критикою, яка дошукувалася «контрреволюції» у творчості неокласиків. Поет натякає на «сувору резолюцію ЦК»

Павло Філіпович

1925 р., яка відкривала шлях контролю компартії над літературою, посилювала цензуру. Неокласиків автор характеризує як скромних і працьовитих людей та іронізує над тим, що в їхній культурницькій діяльності ортодоксальні марксистки вбачають загрозу відродження капіталізму в СРСР. Цей сонет містить прихований висновок: не Гомера і Катутла бояться

радянсько-московські владці, бояться вони зміцнення і піднесення української культури, тому вдаються до заборон і контролю.

О.Дорошкевич – відомий літературознавець, який певний час був близький до неокласиків, а пізніше перейшов на компартійні позиції, тому й вітався вже «кисло». О.Десняк – письменник і критик, який нападав із примітивними звинувачення на неокласиків.

І нарешті вірш-шедевр П.Філіповича «Володимир Мономах».

Володимир Мономах

Дивився з вежі
На темний бір, –
Там слід ведмежий
І вовчий зір.

Залізна шкіра,
Серце тверде –
На роги звіра
Не попаде.

Там бродять тури
У даліні,
А дуб похмурий
Ковтає дні.

О Мономаше!
Ти не навчай,
Що щастя наше
Покора й рай.

Дививсь і зброю
Стиснув хутчій,
Соколів двоє
Враз на плечі.

Зійдуть на попіл
Бліді ченці,
А спис і сокіл
В твоїй руці.

Бичача шия,
Мов камінь, крик,
Не Візантія –
До степу звук.

Гримить відвага
На всі віки –
Той крик варяга,
Той стиск руки.

1923

Ця поезія акумулює в собі ідейні й художні засади неокласицизму: піднесення ідеї величчя князівської Русі, сувору тропіку. Мономах – мудрий князь Київської Русі, князь-завойовник, який звільнив українські степи від половців. Усе своє життя він провів у змаганнях і діяльній праці на розбудову і зміцнення староукраїнської держави. Тому вірш покликааний передати мужність і незламність характеру князя. Водночас поезія передає деякі мотиви князевого знаменитого твору «Повчання дітям», в якому Мономах виступив як суворий вояк і християнин. П.Філіпович виокремлює воякницькість князя: «Ти не навчай, що щастя наше – покора й рай». Усі епітети, метафори навіюють читачеві суворий настрій Середньовіччя: «Дуб похмурий ковтає дні», «Соколів двоє враз на плечі», «Залізна шкіра,

серце тверде», «А спис і сокіл в твоїй руці». Закінчується вірш мотивом варязтва: «Той крик варяга, той стиск руки» – це ніби заповіт українській поезії ХХ ст. Варяги, ці завзяті й хоробрі воїни, які прийшли в Україну зі Скандинавії в ІХ ст., зміцнили державу, додали їй духу завойовництва. Вони прищепили українському національному характерові твердість, непохитність, мужність. Мономах – це типовий варяг: «Не Візантія – до степу звук» (хоча по лінії матері він і походив із роду візантійських імператорів). Вірш перегукується з сучасністю. П.Філіпович ніби заповідає українцям відродити в собі дух варягів, їхню силу, пасіонарність. Тому Мономахова «гримить відвага на всі віки». Стиль і ритм поезії насажені енергією вічного пориву. Тут варто додати, що тему варязтва використали також поети еміграції, зокрема «вісниківці»-неоромантики: Є.Маланюк, Ю.Дараган, Ю.Клен, Л.Мосендз, О.Ольжич. Можна прочитати уривки з їхніх поезій на означену тему. У цих поетів, особливо в Є.Маланюка, тема варязтва перетворилася на історіософську концепцію, націософську теорію про потребу гартування сталевого характеру українців.

Висновки. Ми продемонстрували подібність ідей, мотивів, настроїв у ліриці неокласиків (хоча й на дуже обмеженій кількості творів) і довели потребу цілісного сприйняття неокласицизму-парнасицизму. Позиції цих письменників були майже ідентичні. Значимо, що на уроці можна прочитати схожі за настроєм поезії різних авторів. Наприклад, «Обри» М.Зерова і «В село» М.Драй-Хмари, «Князь Ігор» М.Зерова і «Володимир Мономах» П.Філіповича.

На першому уроці-лекції вчитель розповідає біографії письменників, акцентує на особливостях їхньої доби, окреслює ідейно-творчі засади митців, їхнє місце в українській культурі, наголошує, що трагічна смерть поетів символізує трагедію української культури в умовах комуністичного режиму. На другий урок варто задати учням вивчити напам'ять одну із запропонованих поезій. Декламувати вірші неокласиків треба без традиційної української перечуленості, сентиментальності й афектованості. Слова мають звучати твердо, впевнено, в тоні ритмічної наступальності. Після декламації віршів учитель допомагає учням прокоментувати їх, пов'язуючи аналіз тексту з біографіями й життєвою позицією кожного з письменників. При цьому вчитель повинен доповнювати коментар учнів уточненнями і висновками.

Можна запропонувати учням зіставити вірш М.Зерова з поезією П.Тичини і разом проаналізувати відмінності в їхній естетиці: стиль П.Тичини – пластичний, його вірш м'який, з ускладненою тропікою, мелодійний, без чіткої форми, часто настроєвий. Це різко контрастує зі стислістю й суворістю неокласичного стилю, з його культом форми.

За цими ж творами можна провести вечір поезії неокласиків, присвячений 3 листопада – дню масової страти багатьох українських письменників на Соловках у 1937 р.